

СТРУКТУРАЛІСТСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

Ж.Ю. Шафаренко

здобувач кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

У статті розглянуто актуальні питання дослідження соціального простору в умовах глобалізації. Увага акцентована на потенціалі структуралістської методології, що створила інструментарій, адекватний структурним трансформаціям соціальної реальності.

Ключові слова: соціальний простір, функціональне поле, співвідношення капіталів, габітус.

На перетині тисячоліть відбуваються радикальні перетворення в житті людей, причиною яких виступає тенденція глобалізації. ХХІ століття несе суттєві зміни в інтелектуальній традиції і потребує синтезу історичного, технологічного і духовного знання.

Наявність нових форм, засобів та продукування нетрадиційних ситуацій у суспільному житті викликають необхідність адекватного інструментарію для усвідомлення природи зрушень. Зміна пріоритетів і цінностей обумовлює перетворення духовного багатства суспільства. Відомо, що елементами духовного багатства є уявлення, погляди, норми, знання, переконання, принципи, ідеї, цілі та ін. До останнього часу головна увага приділялася знанням. Становлення пріоритетів сучасної епохи показало, що в умовах глобалізації, головним в структурі духовного скарбу є взаємозв'язані утворення, які включають знання, цілі та цінності. Саме ці елементи сприймаються різними спільнотами суспільства як складові духовного капіталу, які визначають поведінку і дії, потяги і мислення різних соціальних груп.

З цих позицій стає зрозумілим співвідношення між пріоритетами різних стилів мислення. Пріоритети теперішнього стилю мислення обмежено влітаються в структуру пріоритетів наступних епох. Тому відкриття, винаходи, ідеї та теорії природно входять як елементи в продуктивну діяльність. Їх значимість і самостійна цінність, як би тимчасово "розсіюються" на фоні загальної задачі соціально обумовлених програм, проєктів, технологій, стратегій, які обумовлюють риси соціальної реальності.

Зміна стилю мислення та його пріоритетів знаходить своє віддзеркалення в формуванні здібностей дослідників, в виділенні тих із них, які є синхронними до вимог епохи.

Процес глобальної взаємодії інтенсифікується, набирає небачену раніше динаміку. Простір суспільного буття ущільнюється і пе-

ремішується, стає більш однорідним. У зв'язку з цим, в умовах глобалізації історичний, технократичний і духовний розвиток слід розглядати як наслідок колективної взаємодії всіх людей на планеті.

Формування методологічних засад, які дозволяють досягнути вплив тенденції глобалізації на соціальну дійсність, обов'язково потребує перевірки потенціалу попередніх методологічних конструкцій. У цьому плані мова може йти перш за все марксистську і структуралістську методологію.

Перша з них виступає як цілісна концепція, що була адекватною певному етапу суспільного буття, але не створила конструктивних адаптаційних схем викликам глобалізації. Щодо структуралістської методології, то вона не має концептуальної цілісності, існує як сукупність певних моделей, орієнтована на персоналії і не проходила перевірки реаліями сучасних соціальних процесів.

Разом із тим, погляди та ідеї де - яких представників структуралізму і пост структуралізму (М.Фуко, Ж. Бодрійяр, П. Бурдьє) дозволяють усвідомити нерозкриті раніше аспекти соціального буття.

Перш за все має сенс розглянути підхід відомого французького соціолога П.Бурдьє. У соціологічній спільноті творчість П.Бурдьє оцінюється як одна з найвпливовіших у розвитку сучасної теоретичної думки. Концепція П.Бурдьє є спробою вибудування такої теорії, яка дає можливість повнішого і більш системного аналізу суспільства, його структури, і яка підтвердила свою дієвість при поясненні соціальних процесів, що відбуваються як у країнах західної демократії, так і в молодих посткомуністичних державах.

Застосувавши структуралістський підхід, Бурдьє стверджує, що не лише в символіці, міфах, тощо, а й у самому соціальному просторі існують об'єктивні структури, незалежні від свідомості та волі агентів, здатні скерову-

вати їх на діяльність або уявлення. “Соціальні структури існують одночасно і як реальність, яка дана через розподіл матеріальних ресурсів і засобів присвоєння престижних у соціальному плані благ і цінностей; і як реальність, що існує в уявленнях, у схемах мислення і поведінки”.

Саме на тлумаченні просторової організації суспільства, як втіленні в ньому соціальних структур зробив акцент П.Бурдьє.

Простір суспільства, в його концепції іменується фізичним простором у соціальному навантаженні, а соціальна структура, як і вся сукупність соціальних відносин, – соціальним простором. Він обґрунтував важливість вивчення фізичного простору як необхідного елемента цілісного розуміння суспільства і соціальних процесів, що в ньому відбуваються. Простір суспільства автор розглядає у двох іпостасях: як зовнішню об’єктивовану структуру, яка утворюється через розподіл ресурсів, – реальність першого порядку, та реальність другого порядку, як безперервно конструйований соціальний світ через практичну організацію повсякденного життя соціальними агентами.

Оскільки соціологія постулює складність соціальної реальності, яку мова як її ж складова не здатна описати повною мірою, то для позначення певного соціального явища Бурдьє звертається до цілого ряду понять, кожне з яких підкреслює ту чи іншу характеристику досліджуваного об’єкта. Такі синонімічні ряди допомагають зрозуміти смисл, який автор вкладає в їх денотат, у той же час всередині кожного з них виділяється центральне слово, яке і несе основне термінологічне навантаження. Власне, соціальний простір Бурдьє подає як абстрактний, багатовимірний простір, що утворюється нескінченною кількістю функціональних полів та позиціями розміщених у полях агентів. “Соціальний простір сконструйовано так, що агенти, які займають схожі або сусідні позиції, знаходяться у схожих умовах, підкоряються схожим обумовленостям і мають усі шанси володіти схожими диспозиціями і інтересами, отже учиняти схожі практики”.

У той же час поле – це простір, у межах якого відбувається певна діяльність, тобто частина простору, обмежена чи виділена за певною ознакою, окремий вимір простору, тому автор, розрізняючи ці терміни, все ж зберігає за ними функції синонімів. Принциповою відмінністю кожного поля є специфічні правила гри, ставки та інтереси – логіка умов їхнього функціонування. Утворення нового поля передбачає якісний стрибок в умовах діяльності, створення нової “гри”. Взаємозв’язки між полями нерівноцінні, найбільшу вагу у визначенні структури соціального простору на сьо-

годні має поле економіки – усвідомлену чи неусвідомлену, – бо воно є базове, хоча часом і невідчутне. Спеціалізовані поля як організуюче середовище соціальних практик певного виду є фактично соціальним інститутом у термінології традиційних соціологічних теорій. Використання метафори поля порівнюється з інститутом, який більше асоціюється з ієрархічно організованою структурою позицій, акцентує увагу дослідника на взаємодії агентів у соціальному просторі, на правилах і умовах виробництва певного типу практик, на їхніх стратегіях і тактиках. Структуру поля утворює нерівномірний розподіл об’єму співвідношення капіталів між агентами, внаслідок чого останні займають відмінні, унікальні позиції. Капітали виступають водночас інструментами, шансами і цілями боротьби в рамках полів. Поняття капітал у концепції Бурдьє має позначати складну багатofункціональну властивість позиції агентів у соціальному просторі. Капітал як головний термін вибраний не дарма, оскільки його основне економічне значення найкраще описує сутність соціальної позиції. Усі соціальні відносини, у тому числі причетні до організації фізичного простору, пов’язані зі зміною об’єму та конвертацією капіталів.

Існує декілька видів капіталів, через які всі інші властивості агента виражаються і сприймаються як легітимні, серед них Бурдьє називає економічні, культурні, соціальні і символічні, усі вони тісно пов’язані між собою, хоча й мають неоднакову вагу. Але, зрештою, у подальшому аналізі культурний, соціальний та політичний капітал він подає як символічні, чим підводить до розуміння символічного капіталу (авторитет, репутація, визнання). Ця система капіталів завжди має найбільшу пояснюючу силу, де б ми її не використовували, але відносна вага кожного з капіталів змінюється від поля до поля, оскільки кожен із них має найбільшу цінність лише в полі, де він створюється і відтворюється відповідно до встановлених правил: економічний капітал у полі реалізації економічних практик, політичний – відповідно в полі політики тощо. Таким чином, капітал отримує соціальне навантаження, а всі його вказані значення – функції втілюються у класичному політекономічному визначенні: створений фактор виробництва, який використовується протягом тривалого часу і сам є результатом виробництва.

Усі соціальні явища даного поля утворюють систему практик, які “заповнюють” простір між агентами. Конструктивна і динамічна структура зв’язків дозволяє сформувати оригінальний погляд на соціальну реальність. “За допомогою конструктивізму я хочу показати, що існує соціальний генезис, з одного боку, схем сприйняття, мислення і дії, які виступають

складовими частинами того, що я називаю габітусом, а з другого боку – соціальних структур і, зокрема, того, що я називаю полями або групами...”.

“Соціальна реальність”, про яку говорив Дюркгейм, є ансамбль незримих зв’язків, тих самих, що формують простір позицій, зовнішніх по відношенню одна до одної, визначених одні через інші за їхньою близькістю, сусідством або дистанцією між ними, а також за відносною позицією: зверху, знизу або між, посередині.

Характер включеності агента у практики, його стратегія, окрім структури та об’єму капіталів (сила агента у даному полі), різних зовнішніх умов, визначається багато в чому його габітусом. Останній функціонує як система сприйняття та класифікації й одночасно як організуючі принципи діяльності агента. Габітус тут розуміється як продукт об’єктивної необхідності, тобто засвоєння умов гри у процесі досвіду, який надалі стає системою диспозиції індивіда. Саме він визначає міру сучасності, відповідальності умовам часу і місця здійснення практик, їх суб’єктивне бачення, а також стиль споживання специфічних прибутків та благ кожного поля.

В основі суспільства як реальності другого порядку лежить власне соціальний простір як простір соціальних позицій та переміщень між ними. Перехід соціального простору до соціальної стратифікації, яка найчастіше використовується в соціологічному аналізі, передбачає переведення його багатомірності в ієрархічну піраміду з кількома параметрами.

Пояснення соціальних практик, на думку Бурдьє, має відбуватися через аналіз тих сил, що лежать в їхній основі структури характеристик стилів життя агента чи класу агентів, структури символічного простору, визначеного всім комплексом цих структурованих практик, всіма типами та відмінностями стилів життя, які вже означені об’єктивно (іноді суб’єктивно), та через множину їхніх взаємозв’язків.

Таким чином, соціальний простір, будучи структурованим у двох напрямках – загальний обсяг капіталів та їх співвідношення, припускає два типи переміщень соціальних агентів, які змішують традиційні вчення в межах одного вертикального сектора, тобто в тому самому полі, а також поперечні переміщення з одного поля в інше, яке може бути горизонтальним чи здійснюватися між різними рівнями. В останньому випадку відбувається поєднання обох типів переміщень. Найтиповішим є переміщення, які потребують зміни лише загального об’єму капіталу зі збереженням порядку домінування, поперечне домінування пов’язане з перетворенням у всій структурі активів

індивіда, тому в індивідуальних траєкторіях спостерігається рідше.

Описаний соціальний простір є мислимою абстракцією, його реальність проявляється і відчувається лише через процеси, що відбуваються у фізичному просторі. Фізичний простір французький соціолог розуміє як об’єктивовану, уречевлену організацію соціального простору. П. Бурдьє міцно прив’язує ці дві категорії одну до одної, на його думку, фізичний простір утворюється подвійним розподілом благ як об’єктивованих чи інкорпорованих капіталів та агентів як біологічних індивідів. Як наслідок такого підходу виникають два рівні взаємного розміщення, де перший – це об’єктивація соціального простору (в широкому розумінні) як всього суспільства. Вона є результатом взаєморозташування і частково накладання соціальних відносин і матеріальних носіїв різних полів у фізичному просторі: інкорпорованих чи об’єктивованих капіталів, що переходять один в одного. Ці капітали, які є джерелами капіталу чи цільовими капіталами (благами), знаходячись у певній точці простору, виступають атрибутами стилю життя та соціального статусу, цінністю якого в соціальній ієрархії і наділяють свій локус. Тож у результаті виникає ситуація, яка підкреслює нерівноцінність місць фізичного простору.

Нерівномірність благ, які наявні в кожній частині простору, і визначають його соціальну цінність для агентів. Останні прагнуть присвоїти ці блага шляхом оволодіння фізичним простором. Успіх наближення до значимого простору (локусу), оволодіння часом (швидкість переміщення у просторі) та присвоєння більшої позиції залежать у свою чергу від габітусу та капіталів, які має агент, а значить – від його позиції в соціальному просторі – так утворюється другий рівень розподілу. Тож, зазначає Бурдьє, фізичний і соціальний простір тісно взаємопов’язані, а соціальна структура розміщення агентів в економічному, політичному чи культурному полях прагне відтворитися, уречевитися у фізичному просторі. Він переконаний, що “можна порівнювати соціальний простір і географічний простір, в якому всередині виділяються області. Цей простір сконструйовано таким чином, що агенти, групи або інституції, які розміщуються в ньому, мають тим більше загальних властивостей, чим більше близькі вони в цьому просторі, і тим менше, чим більше вони віддалені один від одного” [3, 186].

Бурдьє, акцентуючи на фізичному просторі, використовує ряд понять: шанси, які дають володіння ним, влада над простором, прибутки від його використання, боротьба за можливість наблизитися до благ (значимого локусу) – все це основні властивості капіталів,

що дає право виділити специфічний просторовий капітал, який є необхідним інструментом у боротьбі кожного з полів у соціальному просторі. А звідси влада над часом і місцем перебування, яка є основою структуризації суспільства у фізичному просторі, як необхідний параметр входить до сили агента; збільшуючи чи зменшуючи її, вона впливає на отримання соціальних прибутків.

Структуризація багатовимірного соціального простору намагається перенестися на тривимірний простір реального позиціонування індивідів, фірм, знаків. Тому теоретично кожне поле може задати свої координати організації фізичного простору, але практично всі вони взаємно підпорядковуються і утворюють єдину ієрархічну структуру фізичного простору для того чи іншого випадку (країни, організації, газети).

Для використання методологічного потенціалу структуралістського конструктивізму, у версії П.Бурдьє, важливим є положення, що “У самому загальному вигляді соціальна наука – антропологія, соціологія, або історія – коливається між двома на перший погляд несумісними точками зору: об’єктивізмом і суб’єктивізмом або, якщо завгодно, між фізикалізмом і психологізмом”. Таким чином, структуралістський варіант методологічного аналізу дозволяє усвідомити нові грані зв’язку соціального капіталу в умовах глобалізації. У плані розробки методологічного інструментарію П.

Бурдьє у своїх працях сформулював такі важливі поняття:

- соціальний простір як структура позицій агентів у багатовимірному просторі соціальних ознак та відношення (соціальних практик) між ними;
- фізичний простір як територіальна організація суспільства, яка визначається сукупністю місць із різною забезпеченістю ресурсами (капіталами);
- відношення між соціальним та фізичним просторами, які ніколи не бувають тотожними, але завжди взаємозалежні, оскільки соціальна значущість місць визначається за характеристиками об’єктивованих у них капіталів і навпаки;
- розрізнення між сконструйованими на основі спільності позицій “класами на папері” і “практичними групами”, де лише останні можуть виступати суб’єктами діяльності;
- символічна боротьба як боротьба концепцій соціальних структур, що виступає атрибутом владних відносин.

Подане французьким соціологом розуміння фізичного простору дає можливість повному проаналізувати соціальні явища і процеси, потребує подальшої розробки й активнішого впровадження у практику дослідження глобалізаційних явищ.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2009 р.

